

Kő kövön Stein auf Stein

Dávid Ferenc 73. születésnapjára

Festschrift für Ferenc Dávid

II.

Szerkesztette
Herausgegeben von

Szentesi Edit
Mentényi Klára
Simon Anna

Olvasószerkesztő
Redaktion

Dávid Anna
Naményi Mária

Német szövegek
Deutsche Texte

Bubryák Orsolya
Ujvári Péter
és a szerzők / und die Verfasser

A német szövegeket gondozta
Lektorat der deutschen Texte

Stefan Körner
Margit Kopp

VINCE KIADÓ
2013

AZ AKADÉMIA KÁROLY KÖRÚTI BÉRPALOTÁJA

A Károly körút és a Rákóczi út sarkán (Károly körút 1. – Rákóczi út 2.) áll egy hatemeletes lakóház, melyet 1938–1939 között a Magyar Tudományos Akadémia saját maga számára építtetett. Az alábbiakban e ház tervezéséről és építésének történetéről szeretnék szólni.¹

A történet 1928-ban kezdődött, amikor meghalt gróf Vigyázó Ferenc, a Podmaniczky–Vigyázó vagyon és műkincsgyűjtemény egyedüli örököse, aki végrendeletében a birtokában lévő anyagi és szellemi javakat a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. Az Akadémia elsődleges feladata a következő években a vagyon birtokbavétele és gondozása volt.

A RÉGI VIGYÁZÓ-HÁZ AZ AKADÉMIA TULAJDONÁBAN

A Károly körút és a Rákóczi út sarkán állott egy 1805 táján épült kora klasszicista városi lakóház, mely a hagyaték részeként az Akadémia tulajdona lett² (1–2. kép). Az elegáns kétszintes palotát 1921 – id. gróf Vigyázó Sándor halála – óta gyakorlatilag nem lakták, az ifjú gróf jobbjára Bécsben, édesanyja pedig 1923-ban bekövetkezett haláláig elsősorban a rákoskeresztúri Podmaniczky-kastélyban tartózkodott.³ A ház állapota és mindenekelőtt az Akadémia első világháború utáni bizonytalan anyagi helyzete miatt már a birtokba kerülés évében felmerült az a gondolat, hogy az egyébként városrendezési szempontból is frekventált helyen lévő épületet lebontsák, és helyére bérpalotát építsenek. A megvalósítás azonban – részint az örökösökkel folytatott birtokpererek,⁴ részint a különböző hasznosítási elképzelések,⁵ végül a pályáztatás miatt – több évet késett. Minthogy a bérpalota építésének gondolata Akadémián kívüli körökben sem volt ismeretlen, nem meglepő, hogy igen hamar megjelentek

olyan tervezetek, melyek a nagy értékű hagyaték építkezéssel összefüggő felhasználásához kínáltak megoldásokat.

Ezek közül az egyik Zimmermann Lajos ügyvéd-től származott, aki könyvomatosként terjesztett vázlatában az építendő bérház részben kulturális hasznosítására tett javaslatot.⁶ Véleménye szerint a ház építésének egyik fontos célja az emlékéllátás kell, hogy legyen. A régi Vigyázó-ház megtartását sem gazdasági, sem kegyeleti szempontból nem tartja kívánatosnak: *„...a teljesen elavult gróf Vigyázó féle palota a főváros egyik [...] legértékesebb pontján fekszik. A főváros ezen helyének továbbra is a gr. Vigyázó névvel kell kapcsolatban maradnia. Persze a mai alakjában meghagyni halálos vétek volna, hiszen mint egyemeletes régi divatját múlt ház ebben az alakban jövedelmet alig hoz.”* A helyén építendő bérháznak határozott üzenete az emlékéllátás: *„[Az Akadémia] a ház hagyományos helyén hatalmas palotát építsen, homlokzata ragyogó arany betűkkel hirdesse a Vigyázó család emlékét és annak művészileg kiképzendő helyén emléke is legyen Vigyázó Ferencnek és szüleinek. A palota sarkán építőművészeti kiképzéssel olyan előcsarnokot lehetne kialakítani, amely egyúttal a palotának főbejárata is volna⁷ és ebben az előcsarnokban lehetne elhelyezni az örökhatározó és szüleinek megfelelő s egyéniségükhöz mért szobrait, esetleg domborműveit és a falakon elhelyezett márványtáblákba vésvé a nemzet háláját kifejezésre juttató feliratokat.”* Mint írja, az Akadémia tegyen meg mindent, hogy a telket saját épülete számára megtartsa. Ebben az összefüggésben a saroknak a Rákóczi út túlsó oldalán telekkel bíró Nemzeti Színház számára történő átadását (mely ez időben felmerült) mereven elutasítja. Grandiózus tervezetében azt is felveti, amennyiben a telek a bérpalota számára nem volna elegendő – vegye meg az Akadémia a Rákóczi út felőli szomszédos házhelyet. *(„Hogy az anyagi eszközök erre elégségesek, az nem lehet kétséges.”)* Az épület funkciójáról szólva a bérlakások,



1. kép A Károly körüti egykori Vigyázó-ház homlokzata délnyugat felől. Ismeretlen felvétele, 1929 (MTAKK)

üzlethelyiségek kialakítása mellett a palotát, mint a magyar kultúra valódi otthonát vizionálja: „E palotának egy másik, nemzeti és tudományos szempontból fel sem értékelhető fontos rendeltetése is volna. Ez a palota lenne a magyar nemzetnek hatalmas kulturháza. Ebben a palotában kellene ugyanis elhelyezni az összes magyarországi, saját állandó hajlékkal nem bíró tudományos, irodalmi, esetleg művészi egyesületeket, intézményeket: az élő, a liktető magyar tudományt!”⁸ Ezzel tulajdonképpen az Akadémiának mint a tudományos szervezetekről gondoskodó, azoknak otthont adó intézménynek a 19. század második feléből származó szerepét éltetné tovább. Már a századfordulón megkezdődött azonban egy ellenkező irányú folyamat, az Akadémia gyámködása helyett a nemcsak anyagi, de szellemi függetlenség felé törekvő szellemi műhelyek, tudományos szervezetek létrehozása (Huszadik Század). A tervezet ebből a szempontból, úgy tűnik, egy több évtizeddel korábbi formát konzervál. Az elaborátumban részletesen szó esik a ház belső elrendezéséről, hogy ti. ezt a kettős (a tisztán gazdasági és a tudományszervező) funkciót mi módon lehetne egymás mellett elhelyezni. Olvashatunk arról, hogy a szerző az itt helyet kapó szervezetek és a nagyközönség közötti kommunikáció céljára felolvasó-, illetve előadótermeket, továbbá dísztermet

tart szükségesnek, az utóbbiban „...falifestményekkel és feliratokkal ugyancsak méltó módon meg lehetne örökíteni az adományozó gróf Vigyázó család nevét”.⁹

Láthatjuk, hogy a Vigyázó-örökséget gyakorlatilag egy új, ám szerepében 19. századi eszményeknek megfelelő Akadémia létrehozására szánja, az épület művészi kialakításával pedig (egy, már a 19. század második felében is idejélmúlt gesztussal) ennek „alapítóját” kívánja dicsőíteni.

Az Akadémia – elnökségi döntést követően – 1936 elején kezdett komolyan foglalkozni a Vigyázó-féle telekre építendő bérház gondolatával. Ezzel összefüggésben tájékozódott a Rákóczi út felé szomszédos telken akkor már álló bérpalota (3. kép) építetójénél az építési körülményekről. A Mezőgazdasági Ipar-Részvénytársaság (Georgia) Nyugdíjpénztárának jogásza részletesen informálta az MTA jogi képviselőjét a Georgia-palota építőről és építési szakértőről, a ház jövedelméről.¹⁰ Tanácsokat adott továbbá az Akadémia által építeni kívánt bérház kialakításához (magasság) és mindenekelőtt az építkezés megtérülésének lehetőségeiről, a kölcsönfelvétel módozatairól. Az Akadémia ugyanis saját pénzeszközeinek korlátozott mobilizálhatósága miatt (ezek részben a működést fedezték, részben a birtokok költségeit biztosí-

tották) az építkezéshez idegen tőke igénybe vételén is komolyan gondolkodott. Ekkor az Akadémián úgy számoltak, hogy a ház egymillió pengőből felépíthető lesz.¹¹ A Georgia képviselője, Klein István, javaslatában olyan városrendezési szempontokat is kiemelt, melyek később, a pályázatás és a tervezés stádiumában ismét felmerültek. Közülük az egyik a saroktorony kérdése volt, mely, mint írta, már csak a laza altalaj miatt sem építhető meg gazdaságosan. Ugyanitt hangsúlyozta a beépítés fontosságát, mivel az Akadémia, ha felépíti az új bérpalotát „...nem kell számítani a fennálló ősrégi bérház összeomlásának veszélyével és a városkép megjavításával a köznek is szolgálatot tesz”.¹²

VÁROSÉPÍTÉSZETI SZEMPONTOK

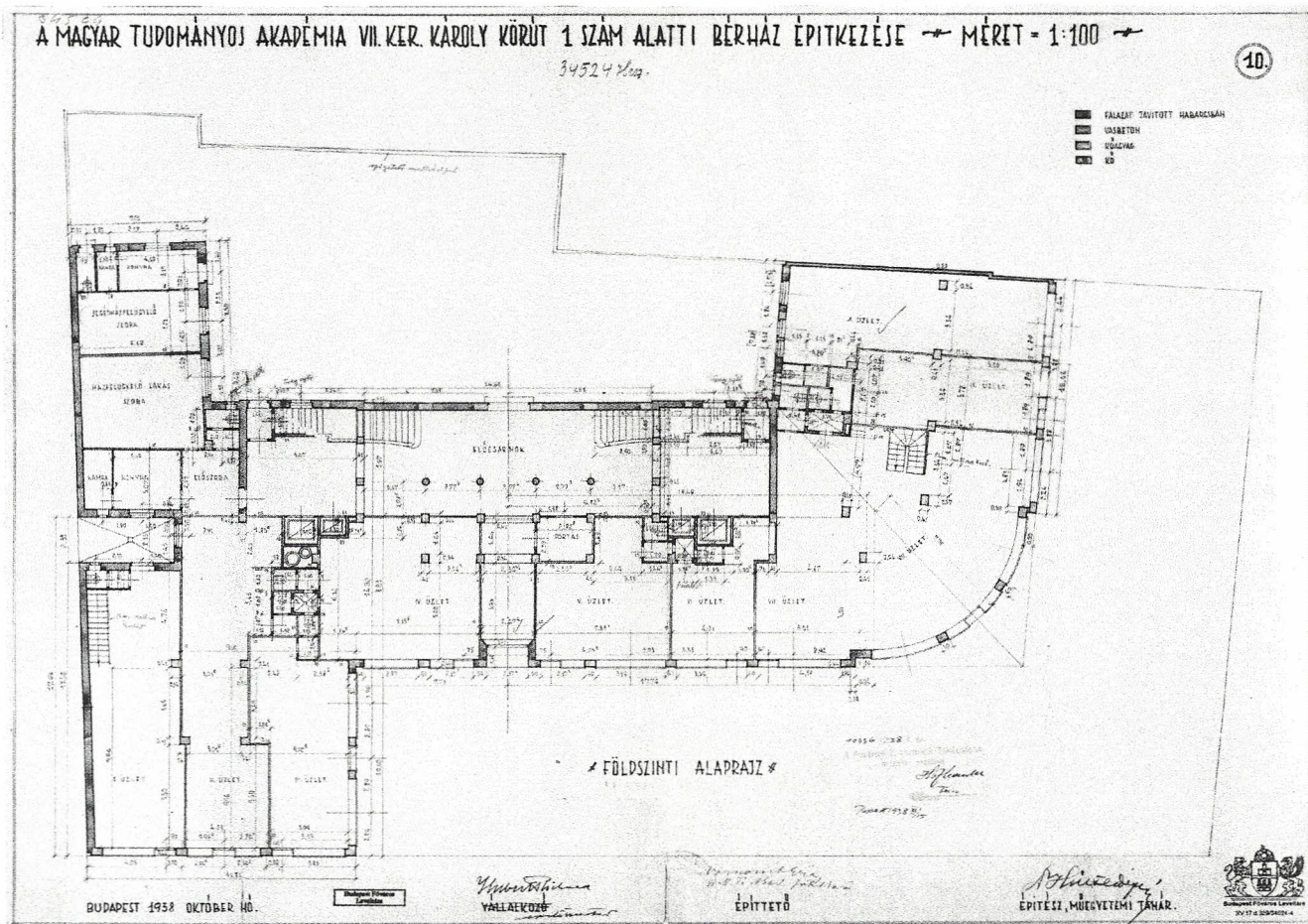
A Károly körüti saroktelek beépítésének története több ponton összekapcsolódik a Nemzeti Színház építésének gondolatával.¹³ Többször felmerült, hogy erre a telekre építsék fel az új Nemzeti Színházat. 1868-ban Szumrák Pál készített tervet a Nemzeti Színházhoz a Vigyázó-ház helyére. A Fővárosi Mérnöki Hivatal 1899-es, az építendő Nemzeti Színházról szóló jelentésében szintén szóba került ez a sarok.¹⁴ A Rákóczi út torkolatának városképi szempontból hangsúlyos kialakítása a Nemzeti Színház társulatának a Nép-



2. kép A Károly körüti egykori Vigyázó-ház, lépcsőház egy 1800 körül készült kútszoborral. Ismeretlen felvétele, 1929 (MTAKK)



3. kép A Károly körüti egykori Vigyázó-ház a Georgia-házzal. Borsodi Géza felvétele, 1936 (MTAKK)



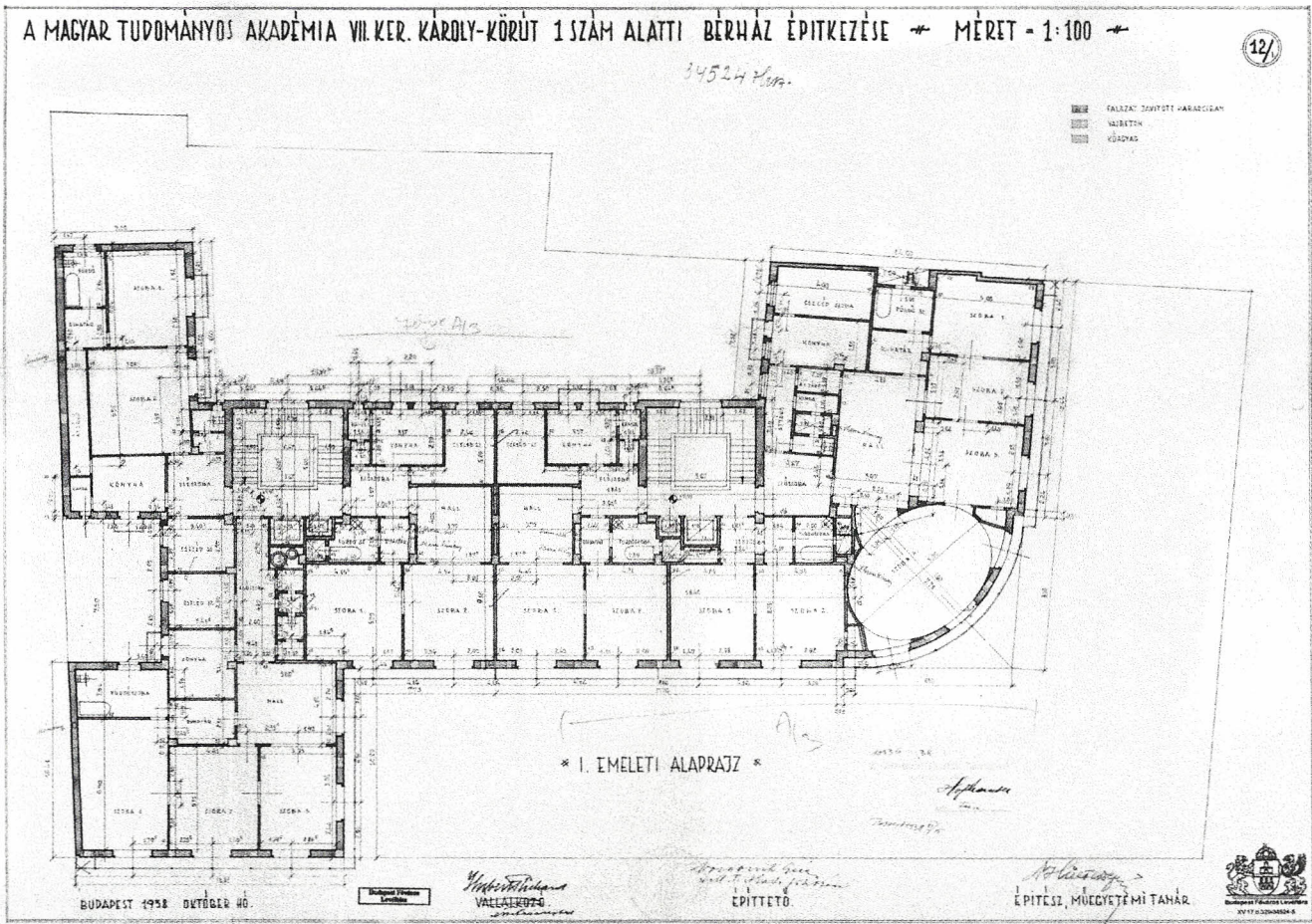
4. kép Hüttl Dezső: A Magyar Tudományos Akadémia bérházának engedélyezési terve. Földszinti alaprajz, 1938 (BFL)

színházba történt költözésekor és az azt követő években merült fel ismét. Kertész K. Róbert 1908-ban itt javasolta elhelyezni a színházat és a Nemzeti Múzeumot. 1911-ben Lajta Béla tervében a két, városépítészeti szempontból is kiemelt terület együtt ajánlotta beépíteni. A Nemzeti Színházhoz az első világháború után készült tervek egyes esetekben szintén a két saroktelek szimmetrikus kialakításával számolnak. Így például Jakab Dezső 1928-ban készült tervén rajzolt szállodát, esetleg főpostát, valamint a Nemzeti Színház kiszolgáló helyiségeit magába foglaló toronyházpárt az utca torkolatába.¹⁵ Ezek ismeretében javasolták az Akadémia építészeti tanácsadói az 1930-as évek közepén, hogy a bérházat a Nemzeti Színház túlsó sarokra tervezett épületéhez hasonló beépítési módban volna érdemes tervezettni.

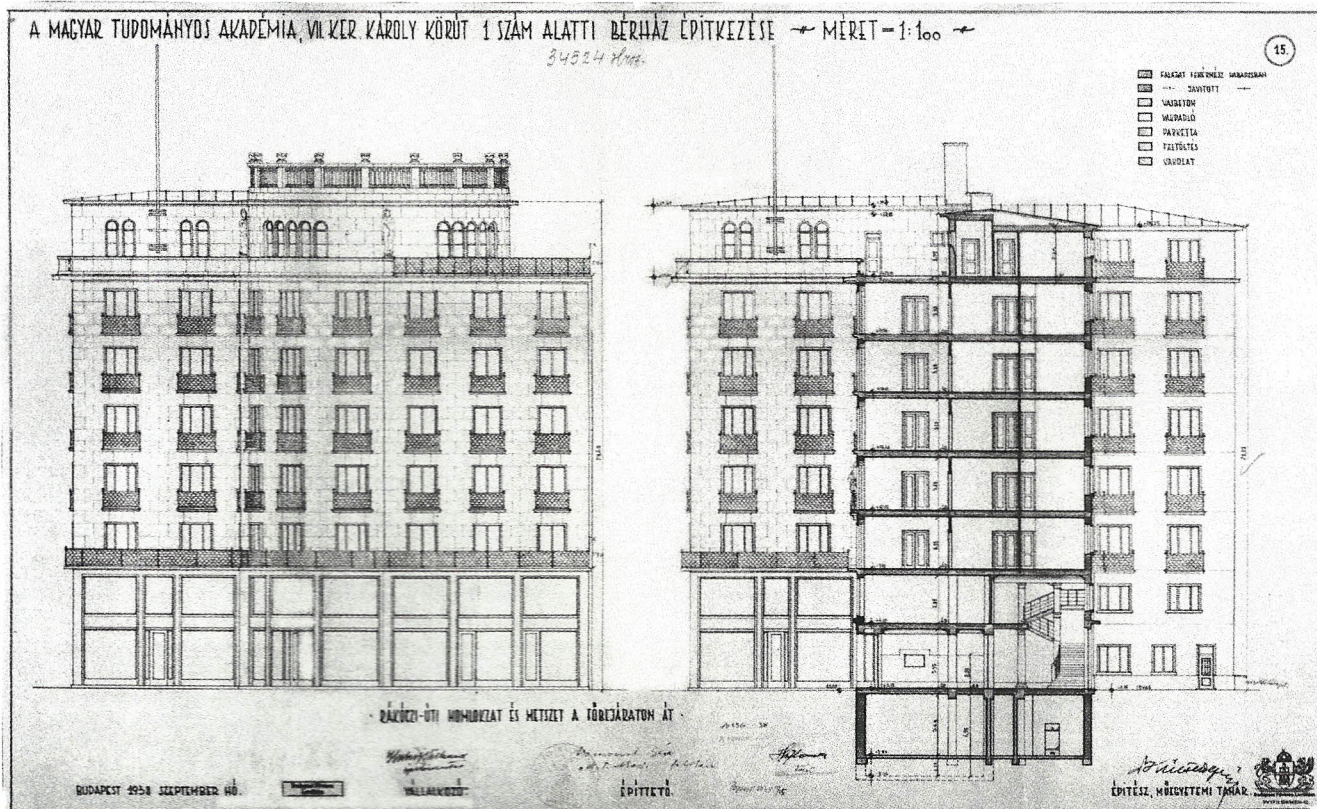
A PÁLYÁZAT

A telek kiemelt jellege miatt az akadémiai bérház építése kapcsán a Fővárosi Közmunkatanács 1936-ban meghívásos pályázat kiírását javasolta.¹⁶ 1936 végén az Akadémia építési bizottsága (a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Hóman Bálint javaslatára) felkérte a

minisztérium államtitkárát és osztálytanácsosát, hogy vegyenek részt a bizottság ülésein, „*minthogy kívánatos volna, hogy a főútvonal [két] sarokkiképzése [egymással] összhangosan történjék.*”¹⁷ Úgy tűnik azonban, hogy az Akadémia a pályáztatás nélküli közvetlen megbízás lehetőségében is gondolkodott, legalábbis erre engedélyt kérte Kertész K. Róbert 1937. április 14-i költségvetési tervezete és jövedelmezőségi számítása az „MTA lakó- és üzletház” építkezéséhez.¹⁸ Az Akadémia (hogy jelezze a feladat komolyságát) végül a meghívásos pályázat mellett döntött. Az 1937. június 3-i ülésén megállapították a pályázati kiírás részleteit és a benyújtás szeptember 30-i határidejét.¹⁹ Ezt követően küldték el az építendő bérházra szóló pályázati felhívást Hüttl Dezsőnek, Wälder Gyulának, Kotsis Ivánnak, Kertész K. Róbertnek és Weichinger Tibornak, Rados Jenőnek, valamint Wellisch Andornak.²⁰ Az építész kiválasztásában szerepet játszhatott az is, hogy közülük többeknek is módja nyílt korábban arra, hogy a helyszínről kialakított elképzelését valamilyen formában kifejtse. A szomszédos Georgia építkezésén Wellisch mint ellenőrző építész, Hüttl, Wälder és Kertész K. mint bírálók voltak jelen. Kertész K. Róbert – mint előbb említettük – a Nemzeti Színházhoz is készített mindkét sarkot bevonó tervet. Elismertség,



5. kép Hüttl Dezső: A Magyar Tudományos Akadémia bérházának engedélyezési terve. Első emeleti alaprajz, 1938 (BFL)



6. kép Hüttl Dezső: A Magyar Tudományos Akadémia bérházának engedélyezési terve. Rákóczi úti homlokzat és metszet a főbejáraton át, 1938 (BFL)

elfogadottság szempontjából érdemes megemlíteni, hogy a meghívottak közül négyen (Hüttl, Wälder, Kotsis, Rados) műegyetemi tanárok; Hüttl és Wälder pedig emellett az MTA tagjai is voltak. A pályázati kiíráshoz helyszínrajzot mellékeltek, megjelölve rajta a beépítés íves határát.²¹ A pályadíjakat 3000 pengőben állapították meg. A felhívásban – a Közmunkatanács javaslatára – kiemelték a bérháznak a Rákóczi út indításában a szemközti nemzeti színházi épülettel szükséges összhangját – „főként tömeghatás dolgában.” Mint írták, a külső homlokzat „az Akadémiához méltó, nemes anyagból, nemes egyszerűséggel készítenő.”

A pályázatával egy időben (1937. augusztus 30-án) Zimmermann Lajos – a Gróf Vigyázó Ferenc emlékére című elaborátum szerzője – a bérház felépítéséről és hasznosításáról szóló korábbi javaslatát módosított formában ismét elküldte az építkezés jogi ügyeit intéző Vályi Lajosnak.²²

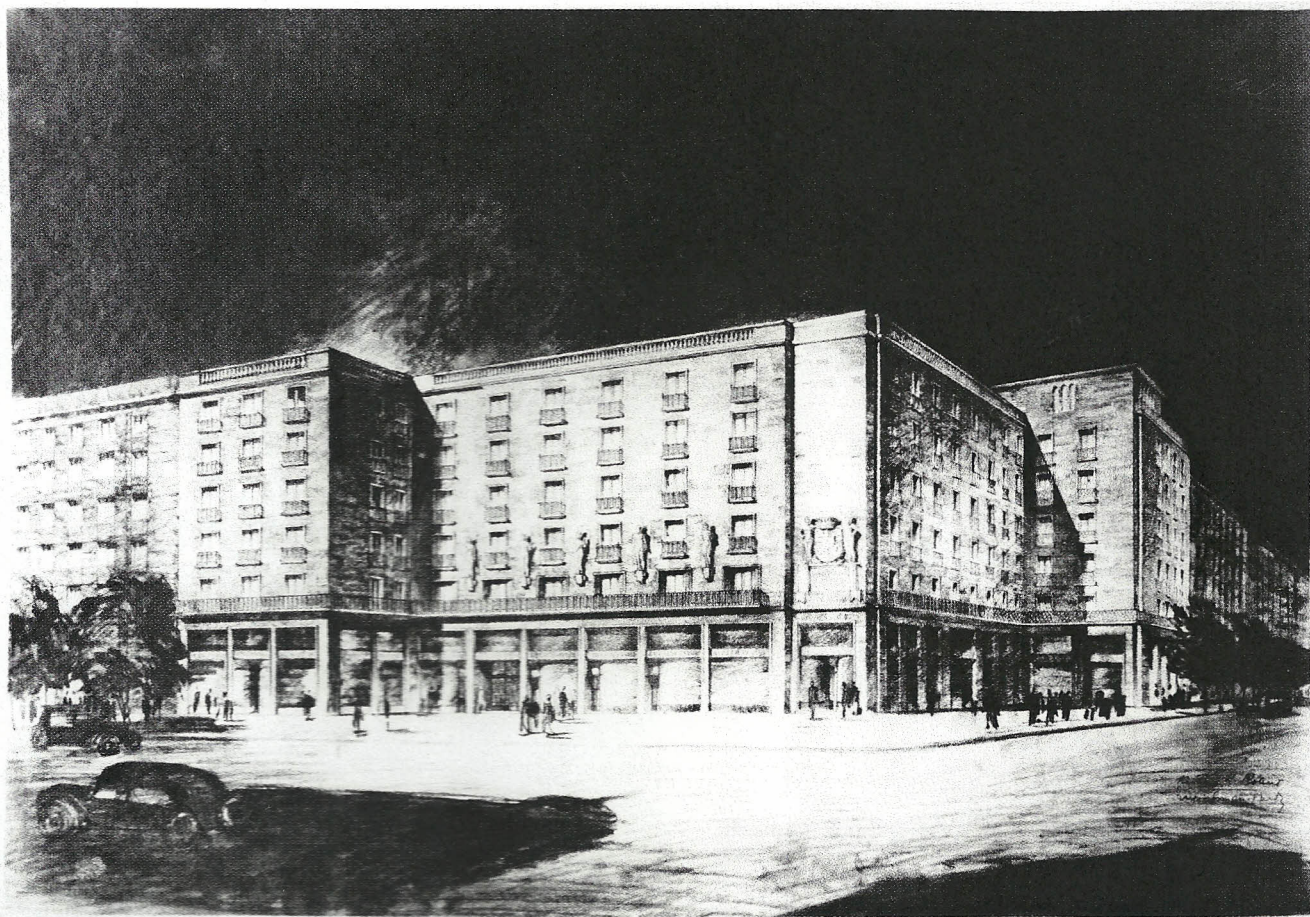
AZ EGYES PÁLYAMUNKÁK

Az építészek határidőre benyújtották terveiket,²³ melyekről az Akadémia felkérésére Dudás Kálmán építész²⁴ és Garzó József mérnök készített közös bírálatot.²⁵ Ez alapján alakította ki véleményét és hozta

meg döntését az Akadémia Építési és Pénzügyi Bizottsága.

Hüttl Dezső tervezetén²⁶ (4–6. kép) a bíráló dicséri a beépítés módját, nevezetesen, hogy az udvarban eltér a ferde saroktól azért, hogy ott „alaprajzilag előnyösebb és homlokzat tekintetében nyugodtabb megoldást kapjon.” (Erre a változtatásra egyébként a műszaki leírásban maga Hüttl is külön kitért.) Kiemelték a tágas, világos előcsarnokot. A terven a félemeleten hét, a további emeleteken hat lakás szerepel, a legnagyobb, három szoba-hallos lakás a padlásszinten van, ugyanitt a bíráló két szoba-hallos, műtermes lakást említ. Hüttl kerülte a toronnyal adott építészeti hangsúlyt, mert hivalkodónak tartotta volna, továbbá mint írta, annak „a szemközti sarkon előre láthatólag nem lehet pendant-ot adni.” Tervén a saroknak doboszerűen megmagasított lezárással adott hangsúlyt, és ez a megoldás elnyerte a bírálók tetszését is.²⁷ A külső kialakítás tekintetében (tartva magát a pályázati kiíráshoz) hangsúlyt fektetett arra, hogy az épület a Georgiával egy architektonikus tömeget alkosson.

Kertész K. Róbert és Weichinger Károly két tervváltozatot készített, egyet a sarok íves szabályozási vonalát követő, egyet pedig az ívet adó kör húrjaira illesztett alaprajzzal²⁸ (7. kép). A Dudás–Garzó páros mindkettőt sikerültnek találta. A tervezett beépítést a



7. kép Kertész K. Róbert és Weichinger Károly: B jelű terv a Magyar Tudományos Akadémia bérházához. Távlati kép, ceruzarajz, 1937 (MTAKK)



8. kép Kotsis Iván: Terv a Magyar Tudományos Akadémia bérházához. Távlati kép, fotómontázs, 1937 (MÉM)

Hüttl-féle tervhez hasonló udvari derékszögű alaprajzzal jónak tartották. Ugyanakkor az előcsarnok véleményük szerint nem elég tágas. Az emeletenként öt lakás (kettő udvari) beosztását kiemelten jónak vélték, alátámasztva Kertész K. és Weichinger nézetét, akik műleírásukban a nagyobb, régebben szokásos, 22–40 négyzetméteres szobaméretek mellett foglaltak állást. A padlásemeletről szólva hiányolták a Károly körút felé a párkány felmagasítását. Itt a tervezők mosókonyhát és másodházmeisteri lakást képzeltek el, illetve alternatívaként hatalmas tetőteraszt, melynél ők maguk emelték ki, hogy onnan milyen szép kilátás nyílik majd a budai hegyvidék felé („idősebb személyek és kisgyermek részére kellemes”). A külső monumentalitását (például a sarok építészeti megoldását) a tervezők nem felmagasítással, hanem (saját szóhasználatukkal élve) a homlokzatok „elegáns, komoly” kiképzésével érték el – és ezt, úgy tűnik, a tetszetős külsőről szóló bírálók értékelték is. Az építészek döntésüket városképi szempontokkal támasztották alá. Mindenekelőtt azzal, hogy a Georgia épületén meglévő torony és egy itt emelendő szükségképpen egymás hatását rontaná.²⁹ Hozzátették, hogy az akadémiai bérház tornya nemcsak az épület alaprajzi megoldásával, de belső tartalmával is ellentétbe kerülne. Ezen túlmenően, véleményük szerint, a Nemzeti Színház túlsó, az akadémiaihoz hasonló arányokkal készülendő bérházánál sem volna előnyös a sarok felmagasítása.

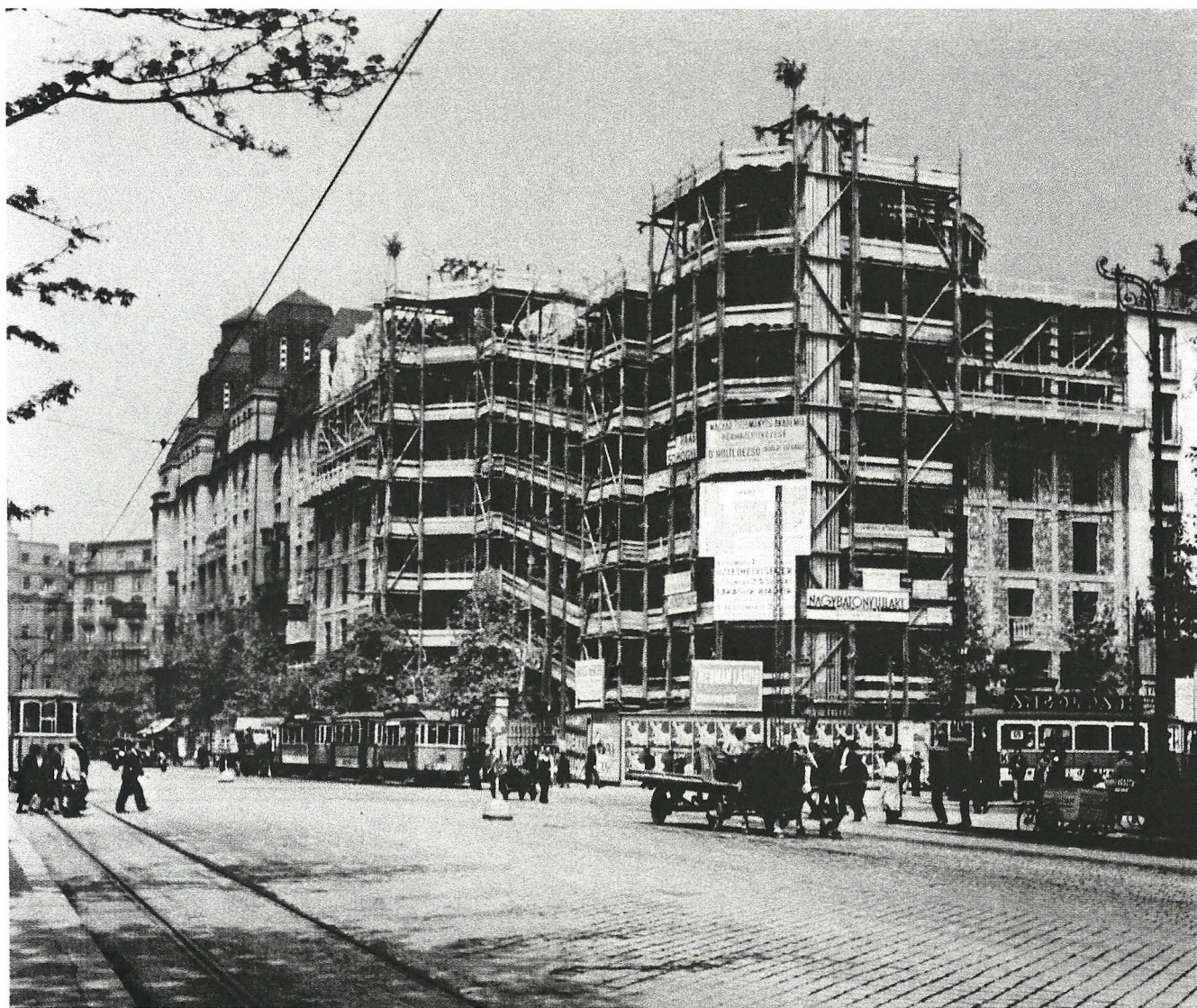
Itt látszik, hogy a városrendezési, városképi szempontok már a tervezés stádiumában milyen erős szerepet játszottak: mind Hüttl, mind Kertész K. és Weichinger igen fontosnak tartotta az utcatornolat harmonikus, kiegyensúlyozott kialakítását. A pályázati kiírás felhívta az építészeket a Károly körúti szomszédos épület párkánymagasságához történő igazodásra. Ezt Kertész K. és Weichinger műleírásukban azzal a nehezen védhető, ám pragmatikus indokkal vetették el, hogy „...az egy harminc éves épület, melynek újjáépítése amúgy sem várhat sokáig, így inkább annak kell majd az Akadémia épületéhez alkalmazkodnia”. A pályázók szándékuk szerint olyan épületet kívánnak létrehozni, mely fejezze ki „...keletkezésének korát, a maiságot, minden szertelen túlzás mellőzésével, de csendüljön fel benne a múltak emléke is anélkül, hogy történelmi stílus elevenednék meg benne”.

Kotsis Iván tervének (8. kép) részletesebb leírását csak a bírálatból ismerjük – a műleírás az iratok közül hiányzik.³⁰ A tervezet, mint írják „az Akadémiának egy komoly bérpalotához fűzött elgondolásait nem honorálja.” Kifogásolják a túl sok lakást, valamint a padláson kialakított háromszintes kilátó-kávéházat. Végül nem tartják az Akadémia szempontjából kedvezőnek, hogy a sarokra egy második bejáratot tervezett.³¹

Nem ismerjük közvetlenül Rados Jenő pályamunkáját sem.³² A bírálati vélemény alapján mondhatjuk, hogy tervének egyik előnye az ovális alaprajzú, galé-



9. kép Károly körút 1. – Rákóczi út 2. A Magyar Tudományos Akadémia bérháza, Károly körüti kapu. Kozelka Tivadar felvétele, 1940 körül (MÉM)



10. kép A Károly körúti akadémiai bérház építése. Hubert Richárd építőmester felvétele, 1939. szeptember (MTAKK)

riafolyosóval szegélyezett előcsarnok elegáns megoldása volt. Szintenként hat lakást szerepeltetett, az első emelet utcai frontján végigfutó erkéllyel. A sarokképzés jellegzetessége, hogy a félemelet felett a ház sarkos kialakítást nyert. Sem ez utóbbit, sem a padlás-emeletnek a Károly körúti szomszédos épülethez való kapcsolódását nem tartja sikerültnek a két bíráló.

Wälder Gyula tervezetén a bérház³³ alaprajza az utca, illetve az udvar felé is az előírt beépítési vonalat követi. A bejárati előcsarnok két oldalán egy-egy nagy áruházzal számolt tervezett helyiséget – ez utóbbi kiadhatóságát a bírálók kétségbe vonták. Az emeleteken szintenként hét lakással számolt. A sarkon a padlásszint felmagasítását tamburos kialakítással oldotta meg – hasonlóan Hüttl változatához. A külsőt ő is a Georgiához igazította. A monumentalitás elérése céljából erkélyeket csak az udvari homlokzatra képzelt.

Wellisch Andor tervén³⁴ a beépítés az utca felé a Közmunkatanács által előírt íves szabályozási vonalhoz igazodott, az udvaron derékszögű határvonalal

számolt. Ide díszkúttal ellátott kertet képzelt. A bírálók kiemelték a tágas kapualjat és előcsarnokot, és hasonlóképpen elnyerte tetszésüket az üzlethelyiségek kialakítása. Mint írták, az emeleteken szintenként hat lakás kapott helyet. A padlásszinten (ahol a Károly körút felé, a kiírásnak megfelelően, felmagasította a párkányt) a kiszolgálóhelyiségek mellett ötszobás reprezentatív lakást és nyitott teraszt tervezett. A külső kialakításnál ez a terv is a már álló Georgiához alkalmazkodott. Az Akadémia szemszögéből vonzóvá teheték tervét a külön hangsúlyozott kényelmi berendezések is: emeletenként szemétdobó, beépített hűtőszekrény, központilag irányított rádió, óra és kandalló, arra az esetre, ha a központi fűtés szünetelne.

Az épületek tervein fontos szerepet kapott a szobrászati díszítés, mivel az építészek (a pályázati felhívásban foglaltakhoz igazodva) külön foglalkoztak a Vigyázó családnak való emlékkállítás gondolatával.³⁵ Hüttl Dezső a Károly körúti bejárat fölé két nőalak



11. kép Károly körút 1. – Rákóczi út 2. A Magyar Tudományos Akadémia bérháza délnyugat felől. Seidner Zoltán felvétele, 1940 körül (Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény)

által közrefogott Vigyázó-címert tervezett. Az épület további szobrászati díszei az építetőre utaltak: az *Akadémia allegóriája*-festményről ismert nőalak és sas-madár a homlokzat kapu feletti részén jelent meg, a hetedik szinten a tamburra a tudomány és a művészet allegorikus alakjai kerültek. Kertész K. és Weichinger tervezetükön egész alakos domborművekkel és a Vigyázó család címerével utaltak az örökhagyóra és a megrendelőre.³⁶ Wellisch pályatervének egyszerű homlokzatán az allegorikus ábrázolások – „irodalmi, művészi és történelmi képeket szimbolizáló” domborművek – azonban inkább a tulajdonoshoz kapcsolódtak.

A pályamunkákról adott értékeléseket összevetve úgy tűnik, a bírálók és rajtuk keresztül az Akadémia építkezéssel foglalkozó bizottsága számára a legmegfelelőbbnek azok a megoldások tűntek, amelyekben a szolgálai precizitás és a grandiózus architektonikus megoldások közti átmenetet láthatták. Ezt kínálta Hüttl terve éppúgy, mint Wellisch pályamunkája. Tervük abból a szempontból is szerencsésnek nevezhető, hogy a kiírás javaslatait figyelembe vették, továbbá, (különböző igényű lakókkal számolva) eltérő méretű lakásokat, illetve üzlethelyiségeket alakítottak ki, és ezzel, úgy tűnik, a megbízónak a biztos kiadhatóságot preferáló szempontjára érezték rá. Valószínűleg ez lehet a magyarázata, hogy Kertész K. és Weichinger egyébként igen jó terve nem kapott egyértelműen

pozitív értékelést. És ugyanez volt az oka a Kotsis-féle architektúra (a magas toronyforma és a sarok egyedi kialakítása) elutasításának.

A MEGBÍZÁS

Az Akadémia Építési és Pénzügyi Bizottságának 1937. december 9-i ülésén döntöttek a pályamunkákról.³⁷ A döntést megelőzően az Akadémia Képes termében kiállított terveket megtekintette Hóman Bálint, vallás- és közoktatásügyi miniszter. A főtitkár, Vojnovich Géza felkérésére Bessenyei Zénó (a Fővárosi Közmunkatanács elnöke), Zsitvay Tibor, Petrovics Elek és Hekler Antal is kifejtették véleményüket a pályamunkákról. A szakértők egybehangzóan Hüttl tervét tartották a legmegfelelőbbnek „külső hatás tekintetében” és mindenekelőtt „alaprajzi egyszerűség és célszerűség dolgában”. Egyedül Hekler volt más nézeten, ő Kertész K. és Weichinger tervét emelte ki elsősorban a külső kialakítás (különös tekintettel a nagyobb falfelületekre) és a helyiségek méretezése szempontjából. A további szakértők és a bizottság tagjai Kertész K. és Weichinger tervét szintén jónak találták, a sarkon elhelyezett Vigyázó-címerről, mint kegyeletos és hatásos díszítésről emlékeztek meg. Ennél a pályamunkánál alapvetően két hátrányt említettek.



12. kép Károly körút 1. – Rákóczi út 2. A Magyar Tudományos Akadémia bérháza, földszinti előcsarnok. Kozelka Tivadar felvétele, 1940 körül (MÉM)

Egyrészt, hogy nem takarja a szomszédos ház tőzfalát, másrészt, hogy nem veszi kellően figyelembe a kiadhatóság szempontjait, mivel sok a nagy és kevés a kisebb méretű lakás. A bizottság az előbbi két terv mellett megdicsérte Wälder Gyula munkáját is. Kitértek a „rendkívül szép” külsőre és a lakások praktikus beosztására.³⁸ Végezetül a tervek ismételt meg szemlélése után döntöttek a kivitelezési megbízásról, melyet egyhangúlag Hüttl Dezsőnek juttattak. (Az erről szóló hivatalos megbízást az építész mintegy fél évvel később vette át.)³⁹ A szerződésben kikötötték, hogy a vállalt összeg túl nem léphető, rögzítették az épület átadásának időpontját (1939. november 1.) és kitértek arra, hogy a Vigyázó-ház bontását is Hüttl kell, hogy megszervezze, és neki kell megneveznie az építkezés felelős építőmesterét is.⁴⁰ Hüttl végül Hubert Richárdot ajánlotta vezető építőmesternek.⁴¹

A RÉGI VIGYÁZÓ-HÁZ SORSA

Ezzel párhuzamosan megkezdődtek a Vigyázó-ház bontásának előkészületei. Az épület ekkori állapotáról közvetett információink vannak. Az 1920-as évek végén, illetve az 1930-as évek közepén készült fotók kopott külsőt és több helyen sérült, vizes falakat mutatnak.⁴² Ezek alátámasztják Vojnovich Gézának a ház aktuális állapotáról és bérlőiről szóló 1938. október 19-i jelentésében foglaltakat: „...Vigyázó Ferenc nem engedett hozzájárulni az épülethez, fenntartotta azt az állapotot, mely a házban annak mind külső és belső állapotát illetőleg évtizedekig fennállt.”⁴³ Az Akadémia vezetésében felmerült a bontásból származó anyagok és különböző tárgyak más helyszínen (pl. az Akadémia székházában, a szalkszentmártoni akadémiai birtokon) való felhasználásának gondolata.⁴⁴ A beépített tárgyak közül azonban végül, úgy tűnik, csak egy-két kályhát szállítottak át az Akadémiára és vettek újból használatba.⁴⁵

Mivel az Akadémiának a Vigyázó-házból származó jövedelme az ott üzletet fenntartó bérlőktől származott, és a felépítendő bérház jövedelmének jelentős részét az üzlethelyiségekből kívánták biztosítani, a régi bérlőknek felajánlották, hogy működésüket az építendő új bérházban folytassák.⁴⁶ A lebontásra kerülő palota bérlőiről 1938 októberében, a bontás előtti hetekben Vojnovich Géza összeállítását készítette.⁴⁷

AZ ÉPÍTKEZÉS ÉS ANNAK ANYAGI HÁTTERE

A megbízás átnyújtása után, Hüttl költségvetésének ismeretében az Akadémia úgy döntött, hogy 1,2 milliárd pengő jelzálogkölcsönt vesz fel az építendő palotára. Ez a lehetőség már 1937 elején felmerült a Mezőgazdasági Ipar-Rt. (Georgia) jogi képviselőjének javasla-

tai között.⁴⁸ A kölcsönről szóló tárgyalások a Magyar Nemzeti Bank Nyugdíjalapjával 1938 áprilisában kezdődtek, a végleges megállapodásra 1939 elején került sor.⁴⁹

Az építkezés közben felgyorsultak az épület házadómentességére vonatkozó kérelem előkészületei. Mint egy 1937. januári levélből értesülünk, az építkezés elhatározásának háttérében egyebek mellett az állt, hogy az Akadémia ígéretet kapott arra, hogy a telekből városrendezési célból lehasítandó terület fejében a pénzügyminiszter teljes adómentességet ad az építendőnek, amennyiben az ide emelendő ház 1938 végére elkészül.⁵⁰ Az Akadémia 1939 januárjában levelet intézett a pénzügyminiszterhez és a Közmunkatanács igazgatóságához, hogy a rendkívüli ideiglenes házadómentességet, illetve az ehhez szükséges, a beépítési magasságot engedélyező igazolást megkaphassa.⁵¹ Vályi Lajos ügyvéd 1939. február 9-én írott jelentésében az engedélyszerzés nehézségeiről számolt be.⁵² A minisztérium alá tartozó pénzügyhatóság kifogást emelt a beépített terület nagyságával és a terven jelölt épület teljes magasságával szemben. Ezenkívül vizsgálni kívánták, hogy „a beépítés megfelel-e a szemközti nemzeti színházi telekre vonatkozó terveknek.”⁵³ Mint a levélből megtudjuk, az építkezést a hatóságnál a tervező vette védelmébe: Hüttl a Közmunkatanács igazolásával igyekezett bizonyítani, hogy az építkezés az előírásoknak megfelelően történik, ez azonban nem lehetett elég meggyőző, ezért külön előadta „azokat az indokokat, melyek városépítési és műszaki szempontból a torony mellett szólnak.” Ez utóbbi azért is érdekes, mert a pályamunkák bírálatában a magas torony, mint kerülendő elem szerepelt (lásd Kottsis, Wälder és Wellisch terveinek bírálatát). Hüttl és Vályi fellépése nem lehetett eredménytelen, mert az építész márciusban már arról számolt be Vojnovichnak, hogy a pénzügyminisztériumban soron kívül fogják kérésüket intézni.⁵⁴ Júliusban kelt a minisztérium értesítése a rendkívüli házadómentesség megítéléséről.⁵⁵ Úgy tűnik azonban, hogy az ügy még az év végén sem rendeződött, mert ekkor a miniszternek szóló és az építkezés befejezéséről hírt adó levélben ismét kitértek erre az igényükre.⁵⁶ Mindezek ellenére a pénzügyminiszter (a közmunkatanácsai engedélyen alapuló) döntése a következő évben sem jutott el az adóhatósághoz, mert Dárday Abriani Gábor ügyvéd Akadémiának szóló 1940. november 27-i levelében említi, hogy kérésüket még mindig nem intézték el.⁵⁷ Több sürgetés után csak 1941 elejére készítette el az adóhatóság a pénzügyminisztérium döntése értelmében az Akadémia házadómentességéről szóló végzést. Ennek érvényességét a felépítéstől számított 25 évben rögzítették.⁵⁸

Az építkezés a vállalkozókkal történő szerződések megkötése után 1939 elején megkezdődött. A vállalkozókról és ajánlataikról Hüttl több össze-

sítést készített mind maga, mind az Akadémia számára. Innen tudjuk, hogy Jungfer Gyula is részt vett a bérház építésében. Noha a portálok kivitelezéséhez benyújtott ajánlatával alulmaradt a Haas és Somogyi céggel szemben, viszont a légmentes ajtók esetében ez épp fordítva történt, ott Jungfer költségvetése volt a kedvezőbb.⁵⁹ A szobrászati dísz kérdésében Hüttl, úgy tűnik, az utolsó pillanatig egyeztetett az Akadémia elnökségével. Márciusban és áprilisban kapott megbízást három művész a kapu feletti szobrok elkészítésére. A bejáratot a Vigyázó család két ülő nőalakról kísért címere koronázza (9. kép), feljebb az Akadémia ismert Allegóriája került elhelyezésre a címeres pajzsszal és a sasmadárral. A szobrok mintázását Pásztor János vállalta, a kifaragást Bory Jenő, az alakok vörösréz borítását Jungfer Gyula végezte.⁶⁰ Május végén Hüttl már a szobrok vörösréz domborításáról, a tambur előtti kőszobrok (a tudomány és a művészet allegorikus alakjai) faragásáról írt Vojnovichnak.⁶¹ Még ugyanebben a hónapban megkezdődtek a villanyszerelési munkák.⁶² A szobrok szállítási határideje 1939. július 15. volt. Ezt követően került sor a ház bokrétaünnepségére (10. kép), és ebből az alkalmából József főherceg, az Akadémia elnöke, valamint Hóman Bálint miniszter megtekintette az építkezést.⁶³ A palotát 1939. november 1-jén adták át a bérlőknek.⁶⁴

EPILOGUS

A Károly körút 1. szám alatt ma is álló bérház (11–12. kép) 1939-től jelentős jövedelmet hozott az Akadémia számára. Ennek különösen a második világháború után volt nagy jelentősége, amikor az Akadémia rendszeres állami támogatása gyakorlatilag

megszűnt. Ráadásul az 1945-ös földreform következtében az állam teljes egészében kisajátította az Akadémia erdőit és birtokait, csak Szalkszentmártonban maradt száz kataszteri hold akadémiai tulajdonban. Ebben a helyzetben az Akadémia levélben fordult a nemzetgyűlés elnökéhez, Zsedényi Bélához, hogy a tudományos munka anyagi bázisát megteremtő mintagazdaságokat visszakaphassa. Erre nem volt mód, de a Nemzeti Főtanács úgy döntött, hogy az Akadémia – elvesztett földjeiért cserébe – kapjon rendszeres államsegélyt. Ez a támogatás azonban igen csekély volt a háborút megelőző évek bevételeihez képest: 1946-ban 90 000 forint,⁶⁵ 1947 közepétől 1948 közepéig pedig 286 500 forint.⁶⁶ Ráadásul fokozatosan maradék bevételt termelő vagyontárgyait, azaz ingatlanait is kénytelen volt átadni.

Az Akadémia ilyen szűkös anyagi helyzetében nem tudott mindent megtenni bérházainak karbantartására. Külön állami támogatást csak székházának helyreállítására kapott. Így a Károly körúti akadémiai bérház gondnoka egyebek mellett hiába kérte 1948-ban a főtitkárt, hogy tegye lehetővé az elhasználódott liftkötél cseréjét, erre nem kerülhetett sor.⁶⁷ Működésbeli hiányosságai ellenére a Károly körúti bérház az államosításig önálló bevételt jelentett az Akadémiának: 1948-ban tisztán 309 963 forintnyi összeget.⁶⁸ Ez azonban még a fenntartáshoz sem volt elég, nemhogy a háborús károk teljes eltüntetéséhez.

Végül 1949-ben a székház és az Arany János utcai épület kivételével valamennyi akadémiai ingatlant államosították. Ez formálisan a kezelői jogok átadásával történt, azonban az Akadémia a lemondásról szóló 1949. májusi igazgatótanácsi döntését követően már nem tudta egykori jogait érvényesíteni: Károly körúti háza is állami tulajdonba került.⁶⁹

JEGYZETEK

1 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára őrzi a Károly körúti Vigyázó-bérház építésével kapcsolatos iratokat (MTAKK, K 1209–1213). A telek és az épület történetét az alábbiakban elsődlegesen e forrásanyag segítségével mutatom be. A vagyontárgyak az 1928. október 2. és 1930. április 4. között felvett hagyatéki leltárak (BFL, VII.12.b., 267706/1928) alapján: gr. Vigyázó Sándortól öröklött vagyon: Budapest székesfőváros, pesti rész, 5333 sz. telekkönyvi betét, 1. sorszám, 5293. hrsz. alatt felvett Károly krt. 1. sz. telek és az azon épült ház. Gr. Vigyázó Sándorné született báró Podmaniczky Zsuzsannától örökölt vagyon: Budapest székesfőváros, pesti rész, rákosi rétek; értékpapírok a Pesti Hazai Első Takarékpénztárban, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban és a Magyar Földhitelintézetnél. Bútorok, műtárgyak, könyvek és régi könyvek, drágaságok és ékszerek, ruhaneműk. Lásd még: A néhai gróf Vigyázó Ferenc hagyatékából származó és a m. kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokában 1930. évi május hó 6., 7., 8., 9. és 10-én a II. emeleti árverési teremben árverésre kerülő különféle ingóságok jegyzéke. In: *Árverési Közlöny*, 11 (1930. április 30.), 95. sz. Továbbá: *Új magyar építőművészet*. Szerk. Györgyi Dénes – Hüttl Dezső – Irsy László – Kozma Lajos. Budapest, 1938, 54–55.; *Tér és Forma*, 13 (1940), 4. sz. 64–66.; Gergely Pál: *A Magyar Tudomá-*

nyos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 63.) Budapest, 1975; *Magyar építészet a két világháború között*. Budapest, Magyar Építészeti Múzeum. Kiállítási katalógus. Budapest, 1981, 25.; *Pest építésze a két világháború között*. Szerk. Ferkai András. Budapest, 2001, 207–208.; *Az Akadémia második alapítója*. A Vigyázó család és a Magyar Tudományos Akadémia című konferencia előadásai (MTA, 2008. április 17.). Szerk. Papp Gábor György. Megjelenés előtt.

2 A ház építtetője és 1806-tól tulajdonosa Vigyázó Ferenc nagypapjának, Vigyázó Antalnak apósa, Csák József volt. Lásd BFL, IV. 1215.d, Pest szabad kir. város Levéltára, Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekátírási jegyzőkönyvek, 17. kötet, 286.

3 A pesti palotában, annak Károly körúti teremsorában őrizte a család a főként Vigyázó Sándor által egybegyűjtött könyvtárat és további műkincseket. Az utóbbiak képeztek alapját az 1935-ben a rákoskeresztúri Podmaniczky-kastélyban az MTA által megnyitott Podmaniczky–Vigyázó Múzeumnak. Lásd MTAKK, Ms 1054/159–164; K 1196/74, 75. A palota itt közölt fényképeinek őrzési helye: MTAKK, Ms 339/1 (1. kép); 339/6 (2. kép); 5074/27 (3. kép).

- 4 A Vigyázó Ferenc nővére, Jozefin házasságából származó leánygyermek, Bolza Marietta vagyoni perrel támadta meg az Akadémiát, vagyontárgyak, birtokrészek miatt. A per az Akadémia számára több millió pengős veszteséggel végződött. Lásd Mázi Béla: *A Vigyázó hagyaték sorsa az Akadémián 1928–1948.* (Előadás, MTA, 2008. április 17.). Megjelenés előtt, lásd 1. jegyzet.
- 5 Lásd erről Zimmermann Lajos ügyvéd Vályi Lajoshoz, az MTA jogi képviselőjéhez írott levelét 1937-ből. MTAKK, K 1209:1, fol. 69.
- 6 Lásd Zimmermann Lajos: *Gróf Vigyázó Ferenc emlékére.* Nyomat, é. n. [1930 k.], MTAKK, K 1209:1, fol. 332–333.
- 7 Ugyanez a sarokkialakítás később fontos lesz Kotsis Iván pályatervén is, a megoldást azonban, mint látni fogjuk, a bírálók határozottan elvetették.
- 8 Itt a szerző egyebek mellett felsorolja a Magyar Történelmi Társulatot, az Országos Magyar Régészeti Társulatot, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társulatot, a Magyar Numizmatikai Társaságot, a Magyar Filozófiai Társaságot, a Budapesti Filológiai Társaságot, a Magyar Földrajzi Társaságot, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, a Magyar Nyelvtudományi Társaságot, a Magyar Társadalomtudományi Társulatot, a Matematikai és Fizikai Társulatot, az Erzsébet Népakadémiát, a Kisfaludy Társaságot, a Petőfi Társaságot.
- 9 Lelki szemei előtt már a napisajtó állandó, az Akadémia „kulturpalotájában” zajló tudományos eseményekről hírt adó rovata is megjelent.
- 10 A bérházat 1935-ben építették fel Barát Béla és Novák Ede tervei szerint. Az ellenőrző építész Wellisch Andor volt, a pályázat bírálóbizottsága Hüttl Dezsőből, Wälder Gyulából és Kertész K. Róbertből állott, a műszaki szakértők Lázár Lajos és Vértes Jenő voltak. Lásd *Pest építészete a két világháború között* i. k. 209–210.; valamint Klein István, a Georgia Rt. képviselője levele Vályi Lajoshoz, az Akadémia ügyvédjéhez, Budapest, 1936. február 18., MTAKK, K 1209:1, fol. 4–7.
- 11 Két év múlva már 1,2 millió pengőre becsülték a költségeket.
- 12 MTAKK, K 1209:1, fol. 4. és 6.
- 13 A Nemzeti Színház Rákóczi út – Múzeum körúti saroktelkének történetéről lásd Török András beszélgetését Vadas Ferencsel: „Újjáépíteni vagy újat építeni?” Beszélgetés Vadas Ferenc építészettörténésszel a Nemzeti Színház építéstörténetének egyik kevésbé ismert korszakáról (1893–1911). *Budapesti Negyed*, 18–19. szám (1997–1998), 125–142.
- 14 A Hivatal a Színház akkori intendánsa, Keglevich István elképzelése alapján összeállított egy elaborátumot a szóba jöhető helyszínekről, melyek között a Rákóczi út torkolatának északi oldala is szerepelt egészen a Dohány utcáig. Lásd Vadas i. m. 138–139.
- 15 Lásd Vágó József: *Budapest művészi újjászületése.* Budapest, 1936. xiii.; Csáki Tamás: Budapesti felhőkarcolótervek az 1920-as években. *Kritika*, 30 (2001), 2. sz. 14–19.
- 16 Lásd Bessenyei Zénónak, a Közmunkatanács elnökének levele Vályi Lajoshoz, az Akadémia jogi képviselőjéhez, 1936. március 16., MTAKK, K 1209:1, fol. 8–9.
- 17 Lásd Levél Tasnádi Nagy Andrásnak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárának. Ráírva: „elment Jalsoviczky Károly min. osztályfőnök úrnak is.” Budapest, 1936. december 9., MTAKK, K 1209:1, fol. 334; a főtítkár levele Hóman Bálint kultuszminiszternek, másolat. Budapest, 1937. január 22., MTAKK, K 1209:1, fol. 336.
- 18 Az építendő ház összköltségét 1,318 millió pengőre tervezi. Érdemes ezt összevetni fél évvel későbbi, 1,157 millió pengős kalkulációjával, lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 184–185.
- 19 Lásd Dudás Kálmán építész és Garzó József mérnök által írott bírálat (lásd 25. jegyzet) bevezetőjét. 1937. október 22. MTAKK, K 1209:1, fol. 97.
- 20 „A Magyar Tudományos Akadémia pályázati hirdetése a Károly-körúti ház tervezésére”. Voinovich Géza autogr., ismeretlen kéz írás, ill. gépiratok. MTAKK, K 1209:1, fol. 131–137. Lásd még Wellisch Andor és Kotsis Iván válaszát, hogy a felkérést megkapták. MTAKK, K 1209:1, fol. 338. és 339.
- 21 MTAKK, K 1209:1, fol. 1. Ez utóbbit, mint látni fogjuk, az építések egy része elfogadta, mások alternatív, derekszögű sarokkal forduló alaprajzot is készítettek.
- 22 „Évekkel ezelőtt egy gondolatot vettem fel a Vigyázó palotával kapcsolatosan, melyet memorandumban foglaltam és széles körben terjesztettem. [...] Most olvasom a lapokban, hogy a Vigyázó palota csákány alá kerül és ezzel kapcsolatosan eszembe jut az akkori elgondolásom. [...] Az építendő bérpalota bejáratát úgy [kellene] kiképezni, hogy az csarnoka volna a sajnos már kihalt Vigyázó család emlékének megőrzésére [sic!]. Én azt képelem, hogy ebben az atrium szerűleg kiképzett bejáratban el kellene helyezni az öreg gróf és neje, az elhunyt Ferenc gróf és a fiatal korában elhunyt Sándor gróf mellszobrait megfelelő márványba vésett feliratokkal. [...] Vesd fel ezt a gondolatot az Akadémiának.” MTAKK, K 1209:1, fol. 69.
- 23 A tervek összehasonlításához rendelkezésünkre áll az Akadémia Kézirattárában őrzött, az egyes tervekhez készített műleírások közül Wellisch Andoré, Wälder Gyuláé, Kertész K. Róberté és Hüttl Dezsőé. Nincs köztük Rados Jenőé és Kotsis Iváné. Hüttl Dezső engedélyezési terveit a Fővárosi Levéltár őrzi (BFL, XV.17.d.329, Tervtár, Budapest (székes) főváros tervei, Építési ügyosztályok tervtára, 34524. hrsz.). Ezenkívül ismerjük Kertész K. Róbert és Weichinger Andor két tervariánsához készített távlati rajzokat (MTAKK, Képek 2°-rét, 20.) és egy távlati kép kisméretű fotóját (MTAKK, K 1209:1, fol. 191).
- 24 Dudás Kálmán (1873–1949) mint építőmester szerzett oklevelet a budapesti Műegyetemen. Ő tervezte a pápai (1931–1934) és a ceglédi (1936–1937) református templomokat.
- 25 1937. október 22-i dátummal. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 97–110.
- 26 A pályamunka, ahogy a bírálatból tudjuk, hat alaprajzból, három metszetből és homlokzatrajzból, egy távlati képből, műszaki leírásból és számítások céljára készített külön hat alaprajzból állt. Ezek közül az Akadémia Könyvtárának Kézirattárában a műszaki leírás található meg (MTAKK, K 1209:1, fol. 111–118). A beadványi terv lapjait a Fővárosi Levéltár őrzi: BFL XV.17d.329, 34524. hrsz.
- 27 A homlokzatok felmagasítását monumentálisiként dicsérik, és a két homlokzat találkozásánál kialakított dobszerű megoldást különösen jónak tartják. Ez tükrözi az Akadémia nézetét a sarokkialakításról, amely (nem függetlenül a kereszteződés városképi hangsúlyától) a pályamunkák egyik sarkalatos kérdésévé vált.
- 28 A pályamunkák részei a bírálat alapján: A jelű terv: tíz alaprajz, három homlokzati és egy metszetrajz, két távlati rajz, műleírás, térfogat- és jövedelemszámítás. B jelű terv: nyolc alaprajz, három metszetrajz, egy távlatrajz és egy külön távlatrajz, mely a Nemzeti Színház telkén elképzelt bérpalotát ábrázolja. A műleírás: MTAKK, K 1209:1, fol. 85–96. A B jelű terv itt között távlati képeknek őrzési helye: MTAKK, Képek, 2°-rét, 20b.
- 29 Vö. evvel a Georgia képviselőjének az Akadémia vezetőségének kérésére írt levelét 1936-ból, melyben ő a torony ellen szölt.
- 30 Ebből tudjuk, hogy pályamunkája alaprajzokat, metszetet, homlokzatrajzokat, műleírást, térfogat- és jövedelemszámítást tartalmazott, valamint egy távlati képet. Az alaprajzok kisméretű másolatát és a távlati képet a Magyar Építészeti Múzeumban, Kotsis Iván hagyatékában őrzik: ltsz. A–XIII.195. (Kotsis Iván: MTA bérházának terve, földszinti, félemeleti, első emeleti alaprajz, valamint külső nézet [fotómontázs]).
- 31 A negatív vélemény az Akadémia konkrét elvárásait tükrözi, hogy ti. egy monumentális, az intézményhez „illő”, ugyanakkor jövedelmezőségi szempontból is rentábilis épülettel bírjon. Ennek ismeretében figyelemre méltó, hogy a kilátó-kávéház megoldásánál azt az eleganciát és monumentalitást kéri számon (a jövedelmezőség elismerése mellett), melyet a sarokbejárási kialakításánál, mint az értékesíthetőséget gátló tényezőzt emleget.
- 32 Beadványában az alaprajzokat, a metszeteket és homlokzatokat, valamint a távlati képek rajzait nyolc táblára ragasztva készítette el. Ehhez tartozott a műleírás, valamint a térfogat- és jövedelemszámítás.

- 33 Pályamunkája kilenc alaprajzot tartalmazott, illetve két további a térfogatszámításhoz, metszetet, két homlokzati rajzot, két távlati képet, műleírást, valamint magát a térfogat- és jövedelemszámítást. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 77–82.
- 34 Terve öt alaprajzból, egy metszetből, két homlokzati, valamint egy távlati rajzból állt. Készített továbbá térfogat- és jövedelmzési számítás. Műleírása: MTAKK, K 1209:1, fol. 71–76.
- 35 Ezen a ponton kapcsolatot vélek felfedezni Zimmermann 1930 körüli írása és a pályázati felhívás szövege között.
- 36 Ezt a „*kegyeletes és egyszersmind hatásos*” díszítési módot a bírálók dicséretre méltónak találták.
- 37 Az ülésen az elnök József főhercegen kívül jelen voltak: Balogh Jenő, Kornis Gyula, Szinnyi József, Teleszky János igazgatótanácsi tagok, Kaán Károly és Navratil Ákos levelező tagok, valamint Dudás Kálmán, Garzó József és Vályi Lajos. Lásd az erről szóló jegyzőkönyvet: MTAKK, K 1209:1, fol. 340–341.
- 38 Valószínűleg nem függetlenül attól, hogy az ülés előtt Hóman külön kiemelte az építész pályatervének szépségét és alaprajzának praktikus voltát.
- 39 MTAKK, K 1209:1, fol. 138–140 (fogalmazvány); fol. 142–146 (fogalmazvány) és fol. 141 (Garzó József műszaki tanácsos evvel kapcsolatos véleménye). A megbízást („A Magyar Tudományos Akadémia megbizta Hüttl Dezsőt a Károly király út 1. sz alatti Vigyázó palota lebontásánál és az Akadémia bérházának felépítésénél az építésmérnöki munkák teljesítésével.”) az építész végül 1938. június 17-én látta el kézjeggyével, lásd fol. 151–156.
- 40 Péteri Ferenc ügyvéd, Vályi Lajos barátja az építőmester személyére maga tett javaslatot: „*meggyőződésem, hogy a fenti munka kivitelezését egyedül Havelékre lehet bízni. Havel Lipót cég ősrégi pesti polgárok, az építőmesterek legjobbjai.*” (Péteri Ferenc levele Vályi Lajoshoz, 1937. december 24.) MTAKK, K 1209:1, fol. 122. Vályi válaszában először is reméli, hogy az ajánlott cég „*nem jó hangzású neve ellenére is régi keresztény cég*”, majd biztosítja barátját, hogy „*amit én a magam részéről megtehetek, meg fogok tenni Havelék érdekében. Az ügyben azonban Hüttl Zsigmondé [sic!] a döntő szó.*” (1937. december 28.) MTAKK, K 1209:1, fol. 123.
- 41 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 197–200.
- 42 Lásd MTAKK, Ms 339/1–8. (Vigyázó-ház külső és belső homlokzat, kapualj, lépcsőház, 1929, ismeretlen felvételei); Ms 5074/26–28. (Vigyázó-ház, külső, 1936. Borsodi Géza felvétele).
- 43 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 176.
- 44 Vályi Lajos tolmácsolja Vojnovich Géza kérdését Dudás Kálmánnak, hogy „*vannak-e a házban olyan kályhák, amelyeket kegyeleti vagy gyakorlati szempontból célszerű volna áthozni a palotába?* [Valamint] *vannak-e olyan speciális dolgok, ajtótokok, cementlapok, stb. amelyeknek az általános bontási anyagból való kiemelése volna indokolt?*”, lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 157. Mint az építész Vályihoz intézett válaszából kiderül, ilyenek nincsenek, válogatásuk, külön szállításuk nem is volna rentábilis. Lásd uo. fol. 158. A bontás lebonyolításáért már 1937 novemberétől különböző cégek ostromolták az Akadémiát, de az a kérdés eldöntését, minthogy az az építész és az általa kijelölt építőmester hatáskörébe tartozott, nem vállalta.
- 45 Dudás Kálmán 1938. július 13-i levele Vályihoz. Mint írja, „*olyan kályhák, melyek kegyeleti szempontból áthozandók volnának, nincsenek. Az egész házban három-négy cserépkályha olyan, amelyik áthozásra érdemes. Ezekből jut majd a Te irodaszobádba is.*” Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 159.
- 46 Ugyanakkor más cégek is megpróbáltak lehetőséghez jutni, így többek között (képviselője útján) a Stühmer csokoládégyár. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 120.
- 47 Dátuma: 1938. október 18. és 19. Az összeállítás annak kapcsán született, hogy vita alakult ki a bérlők és az Akadémia között a portálok tulajdonviszonyát illetően. Mint kiderült, azok többségükben a ház részét képezték. A fennmaradó kisebb részt végül az Akadémia az üzlethelyiségek bérlőitől anyagárban megvette. A bérlők akkor a következők voltak: „*Förster féle fényképész üzlet, Beifeld bank helyisége, Kertész és társa cég, Bányai Sándor papírkereskedő, Fürth cerna- és gombkereskedő, Skuts Honfiné cipőkereskedő, Goldstein drogista, Teich féle cukorüzlet, Korke féle bőrön-*
- dös üzlet, Neumann László cég, Angyalfi és Márkus cég, Budainé kalapos, Fried órás*”. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 175, illetve fol. 176–180.
- 48 Ebben Klein István számításai szerint egymillió pengő szerepelt. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 4–7.
- 49 MTAKK, K 1209:1, fol. 147 (1938. március 31., levéltörök József főherceghez a kölcsön lehetőségéről); fol. 148 (1938. április 5., az MNB elnökének levele az MTA elnökéhez a kölcsönről). 1938 novemberében Vojnovich tájékoztatta erről a szándékról Hüttl-t. Az 1938. december 19-i ülés jegyzőkönyve tudósít arról, hogy az Akadémia felhatalmazza Vojnovich főtitkárát a MNB Nyugdíjalapjával a szerződés megkötésére, aláírásra és az összeg felvételére. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 182, fol. 343.
- 50 Lásd erről Vojnovich levelét Szily Kálmán államtitkárnak, az akadémia tagjának, 1937. január 22. MTAKK, K 1209:1, fol. 337.
- 51 Az MTA főtitkárnak levele a pénzügyminiszterhez, 1939. január 12., lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 194–195; levélmásolat a Fővárosi Közmunkatanácsnak, 1939. január 17., uo. fol. 196.
- 52 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 206.
- 53 Vályi ennek kapcsán joggal állapítja meg, hogy ez nem a minisztérium hatásköre.
- 54 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 223.
- 55 A levél 1939. július 27-ről keltezett, és a minisztérium 25.516/3/1.1939. sz. döntésére hivatkozik. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 242.
- 56 Lásd a miniszternek címzett datálatlan levélmásolatot 1939 végéről („...a Magyar Tudományos Akadémia befejezte a Károly király út 1 – Rákóczi út 2. sz. bérpalotájának építkezését.”), MTAKK, K 1209:1, fol. 192–193.
- 57 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 307–307a.
- 58 Az adóhatóság végzésének hivatalos másolata. Kelt: 1941. április 7., MTAKK, K 1209:1, fol. 310–312.
- 59 Hüttl levele az Akadémia főtitkárnak a bérház építkezésére beérkezett ajánlatokról, 1939. február 18. Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 362–363. A munkálatokon a további mesterek vettek részt: Kele Mihály asztalos, Nagy Gyula lakatos, Diera Ignác mázó, Bukova Lajos üveges, Csépai Jenő vízvezeték- és központifűtés-szerelő mester, Barta Károly villanszerelő, a Neuschlosz és Lichtig parkettakészítő cég, Szabó Rezső műkőrákó mester, Hellebrand Ödön ácsmester, Bátorfi János bádogos, Haas és Somogyi cég portálmunka, Hauswirth Ödön szobafestő, Seenger Béla homlokzati és belső márványmunka, Esső és tsa villamossági vállalat felvonó szerelése, Jungfer Gyula légoltalmi ajtók, Magyar Ruggyanta Árugyár gumipadló, Magaziner Lajos redőnyös, Helvey Tivadar vegyigyár cég, Balog Ferenc padlóburkoló, Pick Emil, Bittner és Társa, Knopp és Steiner fémárugyár, Imrey János címfestő, Huber Miklós építész.
- 60 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 224–225 (Pásztor János); fol. 226–227 (Jungfer Gyula); fol. 228–229 (Bory Jenő). A téma utolsó pillanatig zajló egyeztetését mutatja, hogy Pásztor János 1939. március 17-én kelt költségvetésében még Hungária-szobor szerepel az MTA címerével és sassal (2500 pengőért), valamint az Akadémia címere két mellékalakkal (1800 pengőért). Jungfer Gyula nem egészen egy hónappal későbbi (1939. április 11.) gipszmodell utáni vörösréz domborításról szóló ajánlatában a Hungária-szobor (3800 pengőért) melletti másik tétel szintén úgy szerepel, hogy „címer két mellékalakkal” (2500 pengőért). Bory Jenő költségvetésében (1939. március 18.) részletesen meg nem nevezett két szobor modell utáni kifaragása szerepel (1900 pengőért).
- 61 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 236.
- 62 Lásd MTAKK, K 1209:1, fol. 235.
- 63 A látogatásról fotók tanúskodnak. MTAKK, Ms 5074/29–38. A párkányig elkészült, felállványozott épületről Hubert Richárd építőmester 1939. szeptember elején készített felvételt. A fotót Hubert átadta Vályi Lajos ügyvédnek. A levél MTAKK, K 1209:1, fol. 244, a fotó az MTAKK, Ms 5074/29 számon található.
- 64 Az 1941 januárjából származó összesítés alapján az építkezés költsége pontosan 1 692 318,69 pengőt tett ki. Ennek függvényé-

ben az építész 86 650,73 pengő tiszteletdíjat kapott. Lásd a 1941 január 20-i keltezésű kimutatást: MTAKK, K 1209:1, fol. 366–367 és Hüttl levelét Vojnovichhoz, 1941. január 30.: MTAKK, K 1209:1, fol. 369 és 372.

65 Lásd MTAKK, RAL 1/1947.

66 Lásd MTAKK, RAL 3/1948.

67 Özv. Tóth Józsefné házgondnok levele Vojnovich Gézához, Budapest, 1948. október 31., MTAKK, K 1276, vegyes építési iratok.

68 A bérházak jövedelmei 1948. november hóban (éves nyersbér-jövedelem – éves házadó), MTAKK, K 1276, vegyes építési iratok.

69 Az Igazgatótanács 1949. május 6-i ülésén döntött arról, hogy házainak kezelését és fenntartását tulajdonjogának fenntartásával a Közületi Ingatlanok Központjára (KIK) bízta. Az Akadémia „feltételeit” a Gazdasági Főtanács formálisan elfogadta, miként erről az Igazgatótanács július 10-i ülésén beszámolt, MTAKK, RAL 104/1949; MTAKK, RAL 106/1949.

GÁBOR GYÖRGY PAPP

DAS ZINSPALAIS DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN AM KÁROLY-RING IN BUDAPEST

Unter Einbeziehung *bisher unbekannter Quellen* befasst sich der vorliegende Beitrag mit der Planungs- und Baugeschichte eines 1938–1939 erbauten, neoklassizistischen Zinspalais' an der Ecke Károly-Ring und Rákóczi-Straße (Károly körút 1.–Rákóczi út 2.) in Budapest. Das Gebäude ließ die Ungarische Akademie der Wissenschaften (MTA) errichten, nachdem sie 1928 durch das Testament des Grafen Ferenc Vigyázó zum Besitzer eines großen Vermögens, zum Erben des Nachlasses Podmaniczky–Vigyázó gemacht wurde. Der Erblasser bestimmte dieses Kapital für die Förderung der ungarischen Wissenschaft. Um das Geldvermögen zu vermehren, entschloss sich die damalige Führung der Akademie, an Stelle des um 1805 gebauten Wohnhauses der Familie (Abb. 1–3) ein einträgliches Zinspalais zu errichten. Das Bauvorhaben auf einem Grundstück in der Innenstadt hat auch die Öffentlichkeit beschäftigt. Es kam zum Beispiel ein Brief zum Vorschein, in dem ein Anwalt für diesen Ort einen monumentalen "Tempel der Wissenschaft" vorgesehen hatte.

Die Akademie hatte einen Wettbewerb ausgeschrieben, an dem die eingeladenen Architekten Dezső Hüttl, Iván Kotsis, Róbert Kertész K., Károly Weichinger, Jenő Rados, Gyula Wälder und Andor

Wellisch teilnahmen. Die Entwürfe wurden (unter Berücksichtigung von vorangehenden Beurteilungen zweier Ingenieure) von einer Jury aus Akademikern, Fachleuten und Beamten des Ministeriums bewertet. Zur Ausführung wurde der Entwurf von Dezső Hüttl gewählt (Abb. 4–6). Die Realisierung des Plans erforderte den Abriss des Wohngebäudes, das seit Beginn der 1920er Jahren so gut wie unbewohnt war. Zum Glück ist das Haus, das – mit dem Maßstab des 19. Jahrhunderts gemessen – nicht unbedeutend war und feine architektonische Details aufwies, durch einige Fotoaufnahmen dokumentiert worden. Die vorliegende Studie präsentiert, wie die Beschaffung der finanziellen Mittel für den Bau (Kreditaufnahme bei der Bank) und der Erhalt einer 25-jährigen Steuerfreiheit erfolgte. Die Einkünfte aus dem Ende 1939 fertig gestellten Zinshaus (Abb. 9, 11–12) dienten jedoch nur knapp zehn Jahre dem ungarischen Wissenschaftswesen: 1949 wurden alle Immobilien der MTA – ausgenommen die Zentrale am Roosevelt-Platz und ein anderes Haus in der Arany-János-Straße – verstaatlicht.

(deutscher Text von Orsolya Bubryák)